

УДК 34

DOI 10.31499/2618-0715.1(12).2024.305060

**ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ**

Купновицький Назар, аспірант кафедри соціології та соціальної роботи,
Національний університет «Львівська політехніка»

ORCID: 0009-0000-1649-5202

E-mail: kupnovytskyinazar@gmail.com

У статті детально розглянуто питання міжнародно-правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю та визначено його основні характеристики. Проведено аналіз відповідності національного законодавства України міжнародно-правовим стандартам, зокрема конвенціям та договорам, що регулюють цю проблематику. Проаналізовано акти міжнародного права загального та регіонального рівнів, які визначають права та обов'язки держав у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю. Особлива увага приділена ролі Європейського суду з прав людини у забезпеченні захисту прав осіб з інвалідністю у сфері соціального захисту. Також досліджено внесок українських науковців у розвиток наукової думки з питань соціального захисту осіб з інвалідністю, що свідчить про активну участь України в цій міжнародній проблематиці.

Ключові слова. Соціальний захист, особа з інвалідністю, міжнародно-правове регулювання, соціальне забезпечення, конвенція, міжнародні стандарти, законодавство, соціальне страхування.

**CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF INTERNATIONAL LEGAL
REGULATION OF THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES IN THE
SPHERE OF SOCIAL PROTECTION**

Kupnovytskyi Nazar, PhD student at the Department of Sociology and Social Work,
National University «Lviv Polytechnic»

ORCID: 0009-0000-1649-5202

E-mail: kupnovytskyinazar@gmail.com

The article extensively examines the issues of international legal regulation of social protection for persons with disabilities and identifies its main characteristics. An analysis of the compliance of Ukrainian national legislation with international legal standards, including conventions and treaties regulating this issue, is conducted. Acts of international law at both the general and regional levels that define the rights and obligations of states in the field of social protection for persons with disabilities are analyzed. Special attention is paid to the role of the European Court of Human Rights in ensuring the protection of the rights of persons with disabilities in the field of social protection. The contribution of Ukrainian scholars to the development of scientific thought on social protection for persons with disabilities is also investigated, indicating Ukraine's active participation in this international issue. The article also focuses on the historical context of the formation of international legal regulation of social protection for persons with disabilities. The stages of development of this issue in international law are explored, and the main achievements in this direction are identified. In addition, the role of various structures and organizations in shaping and implementing international standards in this area is noted. Such comprehensive analysis contributes to a better understanding of contemporary challenges and opportunities in ensuring social protection for persons with disabilities at the international level. The prospects for further development of international legal regulation in this area are discussed, and possible directions for further research are identified.

Keywords: *Social protection, person with disabilities, international legal regulation, social security, convention, international standards, legislation, social insurance.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Удосконалення системи соціального захисту для осіб з інвалідністю відображає потребу в реформах, які відповідають міжнародним та внутрішнім правовим стандартам. Це важливо в контексті розвитку громадянського суспільства та забезпечення верховенства права, прав і свобод людини [1]. Складність процесів реформування системи соціального захисту для осіб з інвалідністю обумовлена внутрішніми та зовнішніми факторами. Внутрішні фактори включають особливості економічного розвитку, відновлення після кризи, падіння рівня життя, воєнні дії та відсутність ефективних механізмів адаптації осіб з інвалідністю. Зовнішні фактори включають відсутність ефективних механізмів для впровадження міжнародних соціальних стандартів. Україна, як суб'єкт міжнародного права, спрямовує свою діяльність на визнання та впровадження цінностей і стандартів, враховуючи потреби осіб з інвалідністю. Активізація міжнародного правового регулювання соціального захисту для цієї категорії осіб викликана зростанням їх кількості у світі, що має тенденцію до подальшого зростання [2, с. 1].

Лише за перші 10 місяців війни інвалідність одержали понад 45 тис. українців, що в 3,5 рази більше, ніж 2021 року. Однак, реальна кількість людей, які отримали інвалідність набагато більша, тому що оформити цей статус під час війни важко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій підкреслюють розбіжності у підходах до оцінки сучасного стану міжнародного правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю та способів впровадження його основних положень у національне законодавство. Багато вчених, таких як В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, В.Я. Бурак, Т.З. Герасимів, М.І. Іншин, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, О.В. Тищенко, Л.П. Шумна, М.М. Шумило, О.М. Ярошенко та інші, проводили дослідження проблем соціального захисту осіб з інвалідністю. Окремо слід зазначити колективну працю «Міжнародні соціальні стандарти» під редакцією В.В. Жернакова, які досліджують проблеми імплементації Конвенції про права осіб з інвалідністю у національне законодавство України [3]. Однак проблеми соціального захисту осіб з інвалідністю залишаються актуальними і вимагають подальших досліджень, особливо з урахуванням викликів, що стоять перед державою у зв'язку з соціальним захистом та гарантуванням прав ветеранів та ветеранок, Захисників та Захисниць України, які постраждали внаслідок бойових дій захищаючи свою країну.

Метою дослідження є проведення наукового пошуку щодо поняття та особливостей міжнародно-правового регулювання соціального захисту людей з інвалідністю, а також визначення можливих шляхів покращення національного правозастосування в цій області.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Загалом правове регулювання визначається як один із видів соціального контролю, що полягає у встановленні порядку у поведінці членів суспільства через застосування спеціальних юридичних механізмів та інструментів [4, с. 95].

В свою чергу, Міжнародно-правове регулювання створює механізми, які впливають на поведінку учасників міжнародного співтовариства з метою встановлення, впровадження і дотримання прийнятих загальноновизнаних норм правової поведінки. Ці норми спрямовані на забезпечення міжнародного миру і соціального благополуччя. Впровадження міжнародних соціальних стандартів сприяє ефективному регулюванню

соціальних відносин. За визначенням, наведеним у навчальній юридичній літературі, міжнародний соціальний стандарт – це закріплений у міжнародному нормативному акті (договорі) загальновизнаний рівень реалізації прав у сфері праці, соціального забезпечення та освіти [3, с. 20].

Згідно зі статтею 46 Конституції України, всі громадяни мають право на соціальний захист, що передбачає допомогу у випадках втрати працездатності, годувальника, безробіття, а також у пізній віці та інших ситуаціях, передбачених законом. Це право гарантується шляхом державного соціального захисту, який фінансується за рахунок внесків громадян, підприємств, установ та інших організацій, а також за рахунок бюджету та інших джерел соціального підтримки. Для непрацездатних створюються державні, комунальні та приватні заклади догляду. Відповідно це сприяє підвищенню якості життя та соціальної підтримки вразливих категорій населення.

У галузі наукових досліджень соціального права існують різні підходи до визначення співвідношення між поняттями «соціальний захист» та «соціальне забезпечення». Проте аналіз статті 46 Конституції України дозволяє зробити висновок, що законодавець розглядає соціальний захист як більш широке поняття, яке включає в себе право на соціальне забезпечення. Згідно з положеннями Пакту про економічні, соціальні та культурні права, прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН у 1966 році, термін «соціальне забезпечення» охоплює соціальне страхування [5]. Отже, поняття «соціальний захист» можна розглядати як юридичну конструкцію, що включає в себе встановлені права, обов'язки, відповідальність та їх стандартні схеми, які втілюються у нормативному матеріалі.

Соціальний захист для людей з інвалідністю здійснюється через різноманітні заходи соціальної підтримки. Всі види соціального забезпечення можна розділити на три основні групи: 1) фінансові виплати; 2) натуральні форми допомоги (такі як надання протезів, засобів пересування, продуктів харчування, предметів першої необхідності); 3) надання різноманітних соціальних послуг (включаючи юридичну, економічну, освітню, медичну, реабілітаційну та інші) [6, с. 353–354].

Зрозумівши сутність соціального захисту та міжнародно-правового регулювання, важливо дати визначення терміну «особа з інвалідністю». Основним актом міжнародного права у цій сфері є Конвенція про права осіб з інвалідністю, яка ратифікована Законом України у 2009 році [7]. Професор В.Л. Костюк стверджує, що Конвенція відіграє ключову роль у визначенні прав осіб з інвалідністю, оскільки це міжнародно-правовий документ, який закріплює основні права цієї категорії осіб і встановлює стандарти та орієнтири у сфері їх захисту. Вона є основним міжнародним договором у галузі соціального забезпечення і відіграє важливу роль у розвитку національного законодавства щодо прав осіб з інвалідністю. Ця Конвенція потребує глибокого впровадження в національне законодавство для забезпечення її ефективності [8, с. 129].

Також важливо відзначити, що за ст. 1 Конвенції про права осіб з інвалідністю вважаються особи з різними стійкими порушеннями, такими як фізичні, психічні, інтелектуальні або сенсорні, які, зіштовхуючись з різними бар'єрами, можуть перешкоджати їх повному та ефективному участю в житті суспільства порівняно з іншими. Така ж визначення міститься в ст. 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», що супроводжується зобов'язаннями держави створити умови для особи з інвалідністю здійснювати свої права нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист [9].

Отже, міжнародне правове регулювання соціального захисту людей з інвалідністю повинно спрямовуватися не лише на надання фінансової підтримки, а також на

поліпшення оточуючого середовища та виправлення різних бар'єрів – як фізичних, так і соціальних – що заважають їм реалізувати свої права порівняно з іншими людьми.

У Конвенції про права осіб з інвалідністю закріплено кілька ключових принципів, включаючи повагу, недискримінацію, інклюзивність, рівність та доступність. Близько 180 держав, включаючи нашу, приєдналися до цієї Конвенції, зобов'язуюсь створювати умови для повноцінної інтеграції осіб з інвалідністю в суспільство та сприяти максимальній реалізації їх соціальних, професійних, розумових та фізичних здібностей.

Конвенція містить положення про забезпечення індивідуальної мобільності, свободи вираження думок і переконань, доступу до інформації, недоторканності приватного життя, поваги, освіти, здоров'я та реабілітації для осіб з інвалідністю.

У сфері міжнародного права існує ряд документів, спрямованих на забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю на всесвітньому рівні. Ці особи мають право на гарантії, що передбачені Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Міжнародним пактом про економічні, соціальні й культурні права. Серед цих документів важливе місце займають Декларація про права інвалідів (1975 р.), Всесвітня програма дій відносно інвалідів (1981 р.) та Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993 р.). Проте найбільш значущим етапом стало прийняття Конвенції про права осіб з інвалідністю, що відбулося нещодавно. Україна також активно працює над удосконаленням свого законодавства у цій галузі, що підтверджується ратифікацією Конвенції № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» [10].

Кожна держава-член, яка визнала чинність розділу IX Конвенції № 102, забезпечують захищеним особам гарантії допомоги у разі інвалідності відповідно до вказаних статей. Розмір цієї допомоги, згідно з положеннями статті 57 Конвенції № 102, встановлюється з урахуванням мінімальних стандартів стажу, рівня ризику та обмежень, які стосуються зменшення такої допомоги.

На рівні Ради Європи також існують різноманітні документи, спрямовані на забезпечення соціального захисту прав осіб з інвалідністю. Наприклад, у статті 15 Європейської соціальної хартії закріплено, що країни-учасниці зобов'язуються здійснювати ряд заходів для забезпечення самостійності, соціальної інтеграції та участі в суспільному житті осіб з інвалідністю. Ці заходи включають надання орієнтування, освіти та професійної підготовки, сприяння доступу до роботи та загальність соціальної інтеграції для цієї категорії населення.

Також, у 2010 році Європейська Комісія прийняла Європейську стратегію інвалідності на десятирічний період з 2010 по 2020 рік, спрямовану на розширення прав та можливостей людей з обмеженими можливостями, щоб забезпечити їм повноцінну участь у суспільному житті країн Європейського Союзу.

У контексті соціального захисту осіб з інвалідністю важливо відзначити, що Україна приєдналася до Європейського кодексу соціального забезпечення 10 листопада 2016 року, відповідно до положень статті 12 Європейської соціальної хартії. Цей кодекс служить зразком для створення в Україні європейської моделі соціального забезпечення. Варто відзначити, що при ратифікації Європейської соціальної хартії Україна не взяла на себе зобов'язання, передбачене статтею 12 Хартії, яке стосується забезпечення системи соціального забезпечення на належному рівні. Однак ратифікація Кодексу та приєднання до статті 12 Хартії стануть можливими в результаті системної роботи з впровадження європейських стандартів соціального забезпечення, зокрема у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю. Принципи соціального захисту осіб з інвалідністю детально визначені у Частині IX Європейського кодексу соціального забезпечення (статті 53–58).

Система міжнародно-правового регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю також включає міжнародні двосторонні договори, які можуть встановлювати навіть більш високий рівень соціального захисту для громадян сторін, ніж міжнародні конвенції. Ці договори закріплюють певні стандарти соціального захисту, включаючи заходи для осіб з інвалідністю, на двосторонній міждержавній основі. Наприклад, Угода між Україною та Республікою Польща про соціальне забезпечення передбачає застосування її до законодавства України, включаючи загальнообов'язкове державне соціальне страхування, зокрема пенсії по інвалідності [11]. Аналогічно, Угода між Україною та Республікою Португалія про соціальне забезпечення передбачає, що допомога по інвалідності, яка надається згідно із законодавством однієї з держав, буде безпосередньо виплачуватися відповідним особам, навіть якщо вони проживають на території іншої держави-учасниці. Ця допомога не буде зменшуватися, призупинятися або скасовуватися через те, що особа з інвалідністю проживає за межами своєї держави [12]. Такі міжнародні договори також встановлюють взаємні правила для призначення пенсій по інвалідності.

Довгий час вважалося, що міжнародне право застосовується лише до держав і міжнародних організацій, а не до окремих осіб. Проте з часом це уявлення змінилося, і людина стала також суб'єктом міжнародного права, що призвело до розвитку міжнародного права прав людини. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю є важливим прикладом цього зростання уваги до прав людей з інвалідністю, зокрема до їхнього соціального захисту.

Однак положення міжнародних правових актів потребують впровадження в національне законодавство України. Також важливим завданням залишається моніторинг, контроль і вплив на дотримання міжнародних норм щодо соціального захисту осіб з інвалідністю. Часто самі особи з інвалідністю обмежені у можливостях захистити свої права через різні бар'єри, такі як фінансові та фізичні обмеження. Тому громадські організації і правозахисні організації відіграють ключову роль у забезпеченні ефективного впровадження міжнародних актів щодо соціального захисту осіб з інвалідністю.

Одним з можливих шляхів захисту порушених прав у цій сфері є звернення до Європейського суду з прав людини, де можна оскаржити невиконання державою положень Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Деякі з цих положень також застосовуються до соціального захисту осіб з інвалідністю, зокрема стосовно заборони дискримінації, права на ефективний юридичний захист та права на справедливий суд.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Міжнародно-правове регулювання соціального захисту осіб з інвалідністю полягає у забезпеченні узгодження волі суб'єктів міжнародного права через міжнародні договори, які є обов'язковими для сторін і передбачають імплементацію їхніх положень у національне законодавство.

Основним завданням міжнародно-правового регулювання є ефективне забезпечення соціального захисту осіб з інвалідністю, у тому числі формування міжнародних стандартів у цій сфері. Це включає участь держав і міжнародних організацій, таких як ООН, МОП, Рада Європи, ЄС, спирається на міжнародний та національний досвід у цій області і спрямоване на створення сучасної моделі соціального захисту для людей з інвалідністю.

Це регулювання також передбачає закріплення прав, пільг та гарантій для цієї категорії осіб у міжнародних документах, а також активне впровадження цих положень у національне законодавство. Важливою складовою є громадський та державний

моніторинг за дотриманням цих норм у практиці, а також будівництво на принципах верховенства права, недискримінації та рівності.

Зростання чисельності осіб з інвалідністю у світі активізує цей процес, що виражається у прийнятті міжнародних правових актів, таких як конвенції, пакти, договори, з питань соціального захисту цієї категорії осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254К/96-ВР *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Когут І.О. Соціально-гуманістичні засади розвитку адаптивної фізичної культури в Україні: автореф. дис... докт. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02. Київ, 2016. 44с.
3. Жернаков В.В. Міжнародні соціальні стандарти: навчальний посібник. Харків, 2013.121 с.
4. Загальна теорія права : Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Міжнародний пакт ООН від 16.12.1966 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 28.02.2024).
6. Конституція України: наук.-практ. комент. / редкол.: В. Я. Тацій (голова) та ін. 2-е вид.,переробл. і допов. Харків: Право, 2012. 1128 с.
7. Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю та факультативного протоколу до неї: Закон України від 16.12.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text> (дата звернення: 28.02.2024).
8. Костюк В.Л. Конвенція ООН про права інвалідів у системі джерел права соціального забезпечення: науково-правовий аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету серія Юриспруденція*. 2015. № 13(1). С. 127–130.
9. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення: 28.02.2024).
10. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102 : Закон України від 16.03.2016 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1024-19> (дата звернення: 28.02.2024).
11. Про ратифікацію Угоди між Україною та Республікою Польща про соціальне забезпечення : Закон України від 05.09.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_161#Text (дата звернення: 28.02.2024).
12. Про ратифікацію Угоди між Україною та Португальською Республікою про соціальне забезпечення : Закон України від 21.12.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4209-VI#Text> (дата звернення: 28.02.2024).

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254K/96-VR Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.
2. Kohut I.O. Sotsialno-humanistychni zasady rozvytku adaptyvnoi fizychnoi kultury v Ukraini: avtoref. dys... dokt. nauk z fiz. vykhovannia i sportu: 24.00.02. Kyiv, 2016. 44s.
3. Zhernakov V.V. Mizhnarodni sotsialni standarty: navchalnyi posibnyk. Kharkiv, 2013.121 s.
4. Zahalna teoriia prava : Pidruchnyk / Za zah. red. M. I. Koziubry. Kyiv: Vaite, 2015. 392 s.
5. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava : Mizhnarodnyi pakt OON vid 16.12.1966 r. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (data zvernennia: 28.02.2024).
6. Konstytutsiia Ukrainy: nauk.-prakt. koment. /redkol.: V. Ya. Tatsii (holova) ta in. 2-e vyd.,pererobl. i dopov. Kharkiv: Pravo, 2012. 1128 s.
7. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro prava osib z invalidnistiu ta fakultatyvnoho protokolu do nei : Zakon Ukrainy vid 16.12.2009 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text> (data zvernennia: 28.02.2024).

8. Kostiuk V.L. Konventsiiia OON pro prava invalidiv u systemi dzherel prava sotsialnoho zabezpechennia: naukovo-pravovyi aspekt. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu seriiia Yurysprudentsiia*. 2015. № 13(1). S. 127–130.
9. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.03.1991 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (data zvernennia: 28.02.2024).
10. Pro ratyfikatsiiu Konventsii Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi pro minimalni normy sotsialnoho zabezpechennia № 102 : Zakon Ukrainy vid 16.03.2016 r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1024-19> (data zvernennia: 28.02.2024).
11. Pro ratyfikatsiiu Uhody mizh Ukrainoiu ta Respublikoiu Polshcha pro sotsialne zabezpechennia : Zakon Ukrainy vid 05.09.2013 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_161#Text (data zvernennia: 28.02.2024).
12. Pro ratyfikatsiiu Uhody mizh Ukrainoiu ta Portuhalskoiu Respublikoiu pro sotsialne zabezpechennia : Zakon Ukrainy vid 21.12.2011 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4209-VI#Text> (data zvernennia: 28.02.2024).